

TEISĖS SAMPRATA: TEISĖS RIBŲ NUSTATYMO PROBLEMATIKA

Jaunius Gumbis

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros docentas
Socialinių mokslų daktaras
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (370 5) 236 61 75

Siekiant geriau suvokti tokį sudėtingą ir dinamišką reiškinį kaip teisė, yra būtina nagrinėti teisės reguliavimo ribas, ypatingą dėmesį sutelkiant į individo autonomiją. Šiame straipsnyje siekiama atskleisti ribą tarp individo autonomijos ir teisės įsikišimo į ją. Psichologiniu aspektu analizuojama, kaip individas suvokia jam nustatytus suvaržymus ir kokios yra jo paklusimo priežastys. Taip pat teisės ribų klausimas nagrinėjamas viešosios moralės aspektu, t.y. kiek ribojimai individui yra pateisinami teisės moralizmo funkcija – viešosios moralės ir viešosios tvarkos užtikrinimu.

Įvadas

Teisė – tai nuolat kintantis socialinis reiškinys, kurio pagrindinė funkcija yra žmogaus ir jo aplinkos dvasinio bei vertybinio gyvenimo mechanizmų apsauga. Pastaruoju metu teisė vis labiau plečiasi į įvairias gyvenimo sritis, papildydama, o galbūt ir pakeisdama kitus kontrolės mechanizmus (moralę, bendrijos ir kaimynystės ryšius, šeimos pareigas), dažnai laikomus turinčiais aiškesnius ir gilesnius legitimumo pagrindus. Šiuo atveju kyla klausimas, kokių mastu teisė gali pakeisti minėtus kontrolės mechanizmus, kiek apskritai teisė gali kištis į individo gyvenimą. Dinamiška teisės kaita ir jos skverbimasis į įvairias visuomeninio gyvenimo sritis veikia tiek atskirų individų, tiek visos visuomenės teisės suvokimą, o tai neabejotinai daro įtaką visai teisės sampratai. Dėl šios priežasties, siekiant geriau pažinti teisę, tampa svarbu analizuoti teisės ribas. Teisės kompleksiskumas apsprendžia ir teisės ribų analizės įvairiapusiškumą bei sudėtingumą. Šiame straipsnyje minėta analizė atliekama apsiribojant nagrinėjimu individo autonomijos ir viešosios moralės santykio bei jų ribas.

Analizuojant teisės ribas, visų pirma, kyla individo laisvės, jo autonomijos klausimas, todėl itin svarbu iširti teisės ir individo autonomijos ryšį. Svarbu suvokti, kaip teisės nustatyti ribojimai dera su asmens autonomija, kokie atvejai yra sutinkami su ja, o kurie peržengia asmens autonomijos ribas. Pirma darbo dalis yra skiriama asmens autonomijos ir teisės ribų santykiui nagrinėti. Joje atskleidžiamas autonomijos, kaip gebėjimo vadovautis savo vertybėmis ir įsitikinimais, suvokimas, psichologiniu aspektu aiškinamasi asmens elgesio ir jo nuostatų, vertybių bei išorinės aplinkos ryšys, aptariami teisinio paternalizmo atvejai, analizuojama, kada jie yra pateisinami.

Kita nagrinėjama problema yra viešosios moralės supratimas. Kadangi vienas iš teisės tikslų yra visuomeninio elgesio reguliavimas sutinkamai su moralės bei kitomis vertybinėmis nuostatomis, todėl analizuojant teisės ribas, svarbu išsiaiškinti, kokios moralės bei kitos vertybinės nuostatos gali būti pripažintos visuotinėmis ir privalomomis netgi tiems, kurie jų nepripažįsta. Šiuo atveju svarbu suvokti, kaip įstatymų leidėjas turi vertinti daugumos nuomonę. Antroje darbo dalyje svarstoma, ar daugumos nuomonė visada yra pakankamas pagrindas nustatyti suvaržymus mažumai ir taip riboti individualumą.

Nors teisinė sistema tiek tarptautiniu, tiek Lietuvos mastu vis didesnę dėmesį skiria individui ir jo poreikiams, tačiau Lietuvos teisės literatūroje teisės ribų problematika nebuvo plačiau analizuota ir šiame straipsnyje nagrinėjama tema laikytina nauja. Pagrindiniai šaltiniai – J.S. Mill, R. Dworkin veikalai. Šiame darbe naudojantis sisteminiu, istoriniu, analizė, lyginamuoju ir kitais metodais yra analizuojamas individo autonomijos ir teisės tarpusavio santykis.

I. Asmens autonomija ir teisės ribos

I.1. Autonomija kaip vertybė

Autonomijos, kaip vertybės, šaknys yra politinės. Autonomija itin buvo vertinama IV – V a. pr. Kr. Antikinėje Graikijoje, kur ji buvo suprantama kaip teisė gyventi bei veikti pagal savo normas. Bėgant amžiams autonomijos, kaip tam tikros moralinės vertybės, supratimas kito. I. Kantas autonomiją suprato kaip tam tikrą moralės dalį. Toks moralinis įstatymas apima ir kitų asmenų autonomijos pripažinimą. Dabartinis autonomijos suvokimas asocijuojasi su laisvesniu ir platesniu požiūriu, bet taip pat yra stipriai susijęs su savęs valdymu, laisve ir pagarba kitų asmenų teisėms.¹ Analizuojant teisės ribas yra svarbu suprasti autonomijos, kaip asmens laisvės ir nepriklausomybės nuo išorinių varžymų, ribas, bei pamėginti atsakyti į klausimą, kaip reikėtų derinti neišvengiamus suvaržymus, nustatytus teisės, su pačios autonomijos esme.

Šiuo atveju kyla keletas klausimų. Pirmiausia, ar autonomija gali reikštis kaip visiška asmens laisvė, nepriklausomybė nuo aplinkos. Galbūt tai laisvė tik tam tikrose sferose? Kaip turi būti derinama individų autonomija ir koks šiuo atveju yra teisės vaidmuo? Ar individas suvokia autonomiją kaip beribę ir laiko nustatytus reikalavimus suvaržymais? Ar įstatymuose nustatyti

¹ Buss, S. Personal autonomy, Stanford Encyclopedia of Philosophy [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-12]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/personal-autonomy>>.

suvaržymai patys išplaukia iš žmonių suvokimo apie jų teisių ir laisvių ribas (juk įstatymų leidyba priklauso tokiems patiems teisės ir laisvės turintiems žmonėms)?

Filosofas Joel Feinberg išskiria šiuos autonomijos aspektus: autonomija (i) kaip gebėjimas, (ii) kaip sąlyga, (iii) kaip idealas ir (iv) kaip teisė.² Autonomija kaip gebėjimas išreiškia galimybę valdyti save, daryti nepriklausomus sprendimus ir savarankiškus pasirinkimus. Tai reiškia, kad asmuo, kuris vienu ar kitu būdu yra priklausomas nuo kitų asmenų valios, jų vertybių ar požiūrių, nėra autonomiškas. Autonomija kaip sąlyga reiškia, jog asmuo, turintis autonomiją kaip gebėjimą, privalo turėti sąlygas ja disponuoti. Autonomija kaip idealas suprantama kaip tam tikras galutinis tikslas, kurio asmenys turi siekti turėdami gebėjimus ir išorines sąlygas ja disponuoti. Autonomija kaip asmens teisė suvokiama kaip tam tikra moralės ir teisės nuostatų ginama pozicija. Taigi autonomija – įvairiapusis dalykas. Ji gali būti veiksnys, lemiantis asmens laimę, visokeriopą vystimąsi ir „žydėjimą“, todėl reikalaujantis specialaus socialinio ir teisinio pripažinimo. Taip pat tai gali būti ir veiksnys mažinantis kito asmens laimę ir būtent todėl reikalaujantis specialaus socialinio ir teisinio pripažinimo. Analizuojant autonomiją kaip tam tikrą koncepciją, kuri leidžia nustatyti teisės ribas, šiame darbe daugiausia dėmesio bus skiriama J. Feinberg išskirtai autonomijai kaip gebėjimui.

Atskleidžiant autonomijos kaip gebėjimo esmę, galima analizuoti, kaip pats žmogus suvokia savo autonomiją, jos ribas bei kaip jis suvokia teisės ribas, t.y. kokias savo autonomijos sritis pripažįsta kaip neliečiamas netgi tokio plataus visuomeninio reiškinio kaip teisė. Autonomiją kaip gebėjimą J. Feinberg suvokia kaip asmens troškimų ir motyvų nepriklausomybę. Šiuo atveju yra svarbu atriboti žmogaus laisvę nuo autonomijos. Laisvė – tai galėjimas veikti be jokių išorinių suvaržymų, bet su pakankamais resursais paversti norus realybe, tuo tarpu autonomija apima pačių norų ir motyvų nepriklausomumą.

Individo autonomija – idėja, kad individas turi gebėjimą gyventi pagal savo motyvus ir tikslus, kurie nėra nulemti tam tikros išorinės įtakos ar manipuliacijų. Autonomijos sąvoka yra vartojama įvairiais aspektais. Vienas iš jų yra moralinė autonomija, kuri reiškia gebėjimą veikiant savarankiškai taikyti savas moralines nuostatas. Joseph Raz teigia, jog tam, kad asmuo būtų laikomas nepriklausomu veikėju (angl. *agent*), (i) jis privalo pats pasirinkti savo gyvenimo kelią, t.y. negali būti niekieno kontroliuojamas; bei (ii) šio asmens pasirinkimai privalo būti tikri, t.y. paremti atitinkamo lygio informacija.³ Pagrindinis autonomijos aspektas yra tai, kad individas gali veikti,

² Shiner, R.A. *Freedom of commercial expression*. Oxford University Press, 2003. p. 164-165.

³ *The Philosophy of International Law*. Besson, S., Tasioulas, J. (eds.), Oxford University Press, 2010. p. 324.

daryti pasirinkimus, mąstyti remdamasis tam tikrais faktoriais, kuriuos galima pavadinti priklausančiais jam pačiam.

John Christman teigia, kad geriausiai autonomija gali būti atskleista išanalizuojant du savęs valdymo principus: *self-rule* ir *self-government*. *Self-rule* apima du komponentus – tai (i) nepriklausomybė nuo aplinkybių, kurios verčia būti apdairiais bei (ii) nepriklausomybė nuo išorinės manipuliacijos ir gebėjimas save valdyti. *Self-government* – tai gebėjimas veikti, remiantis išimtinai savo troškimais, vertybėmis, sau išsikeltomis sąlygomis. J. Christman išskiria dvi sąlygų grupes: (i) gebėjimų sąlygos ir (ii) autentiškumo sąlygos. Gebėjimų sąlygos apima savikontrolę, racionalumą ir t.t. Tuo tarpu autentiškumo sąlygos apima gebėjimą identifikuoti, remtis ir laikytis savo troškimų ir vertybių.⁴

Vienas esminių klausimų, analizuojant autonomiją antruoju aspektu, – kaip vertinti troškimų identifikaciją ir ar apskritai tai yra įmanoma. Identifikavimas gali vykti pripažįstant tam tikras vertybes arba patvirtinant jas tam tikru būdu. Pirmuoju atveju toks identifikavimas tikrai neatitinka visiškos autonomijos koncepcijos, kadangi individas nesąmoningai gali pripažinti tam tikras jam primestas ar visuotinai paplitusias, tarp jų – ir varžančias vertybes. Iš kitos pusės vertybių patvirtinimas nėra visiškas ir pakankamas autonomijos garantas, nes ne visuomet patvirtiname visas vertybes, kaip priklausančias mums, ypač, kai tos vertybės ar troškimai yra įpareigojantys ar nustatantys mums atsakomybę.⁵

Nagrinėjant autonomiją kaip gebėjimą turėti savo individualias vertybes ir troškimus, svarbu pabrėžti tai, kad individo autonomijai svarbu ir kritiškas mąstymas, kuris apima racionalų troškimų įvertinimą, nustatant jų vidinį nuoseklumą, troškimų atitikimą tikriesiems įsitikinimams ir pan. Tačiau toks susikoncentravimas į racionalų troškimų įvertinimą per daug sureikšmina intelekto reikšmę ir verčia suvokti autonomišką asmenį, kaip šaltą, atsiskyrusį vertintoją. Troškimų, norų ir asmeninių savybių ryšys yra pagrįstas emociniais jūtimais, kylančiais iš įsipareigojimų, ryšių su kitais žmonėmis, todėl autonomijos kaip troškimų nepriklausomumo supratimas yra per siauras, nes individas gali disponuoti autonomija esant individo charakteristikos įvairovei, kaip antai, vertybėms, asmeninėms savybėms, santykiams su kitais ir t.t. Taigi, kalbant apie autonomiją, svarbu ne tik troškimų autentiškumas, bet ir kitos aplinkybės, kurios leidžia asmeniui turėti autonomiją, nors ir daro jai įtaką. Tik įvertinę visas aplinkybes galėsime kalbėti apie autonomiją kaip gebėjimą valdyti save ir turėti autentiškas vertybes ar troškimus nepriklausomai nuo aplinkos.

⁴ Cristman, J. Autonomy in moral and political philosophy, Stanford Encyclopedia of Philosophy [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-12]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral>>.

⁵ Hospers, J. Libertarianism and legal paternalism, The Journal of Libertarian Studies, Vol. IV, No.3, 1990.

I.2. Nuostatų ir elgesio ryšys

Analizuojant individo autonomiją kaip asmens troškimų laisvę, svarbu suvokti ir psichologinius žmogaus elgesio aspektus, t.y. kiek žmogus yra pajėgus reguliuoti savo elgesį nepriklausomai nuo aplinkos. Šiuo atveju svarbu išsiaiškinti, koks yra žmogaus mąstymas prieš paklūstant teisės nustatytoms taisyklėms, t.y. ar žmogus tai suvokia kaip neišvengiamą jo autonomijos varžymą, ar yra kitų paklusimo motyvų.

Autonomija kaip gebėjimas pasireiškia tuomet, kai galime vadovautis savo nuostatomis, vidiniais troškimais be jokios papildomos išorinės įtakos. Tačiau psichologai teigia, kad beveik visada mūsų elgesys yra nulemtas tiek vidinių nuostatų, tiek ir išorinės socialinės įtakos.⁶ Visgi išskiriami atvejai, kai daugiau ar mažiau mūsų elgesys yra nulemtas tik mūsų vidinių nuostatų:

Kai išorinė įtaka tam, ką mes darome yra labai maža. Socialinis spaudimas gali sutrikdyti ryšį tarp mūsų nuostatų ir veiksmų, paveikdamas arba tai, ką darome, arba tai, ką sakome. Psichologas David G. Myers, kalbėdamas apie socialinį spaudimą, pateikia pavyzdį apie tai, kaip, likus keturioms savaitėms iki rinkimų į Kongresą, Jungtinių Amerikos Valstijų Atstovų Rūmų nariai buvo paprašyti patvirtinti kompromisinį mažesnę biudžeto deficitą. Dauguma Kongreso narių asmeniškai pritarė minėtam biudžetui, tačiau „už“ mokesčius balsavo tik neketinantys dalyvauti rinkimuose, t.y. patiriantys mažą išorinį spaudimą atstovai. Tuo tarpu kitiems atstovams, ypač po susitikimo su piktais rinkėjais, balsuoti pagal savo vidines nuostatas buvo žymiai sunkiau – visi jie balsavo „prieš“.

Nuostata yra svarbi konkrečiam elgesiui. Žmonės atvirai pripažįsta bendrąsias nuostatas, kurios nesiderina su jų elgesiu. Pavyzdžiui, vertina sveikatą, o patys rūko ir nesimankština. Tačiau atitinkama nuostata konkretaus veiksmo atžvilgiu skatina veikti.

Mes gerai įsisąmoniname savo nuostatas. Kai nemąstydami elgiamės taip, kaip įpratę, arba tenkiname socialinius lūkesčius, mūsų nuostatos neveikia. Jei kas nors pažadina mūsų savimonę, tampame ištikimesni savo įsitikinimams. Moksliniais tyrimais yra nustatyta, kad nuostata, kuri dažnai kartojama, greičiau ateina į galvą, o ta, kuri greičiau prisimenama, labiau veikia mūsų elgesį. Žinodami, kuo tikime, ir suvokdami šio tikėjimo įtaką savo elgesiui, tikriausiai būsime ištikimi sau.⁷

Remiantis psichologijos mokslu, tenka sutikti, kad individo elgesį gali formuoti išoriniai veiksniai, tačiau pateikti pavyzdžiai parodo, jog tam tikrais atvejais asmenų elgesys gali būti nulemtas vien jų vidinių nuostatų.

⁶ Myers, D.G. *Psichologija*, Poligrafija ir informatika. Kaunas, 2000. p. 634.

⁷ Myers, D.G. *Psichologija*, Poligrafija ir informatika. Kaunas, 2000. p. 633-634.

I.3. Paternalizmo ir autonomijos ryšys

Išanalizavus autonomijos sampratą ir jos įtaką žmonių elgesiui, svarbu apsvarstyti autonomijos kaip vertybės vietą kitų vertybių sistemoje, t.y. išnagrinėti teisės ir autonomijos ryšį, aiškintis kada yra galima autonomijos apsauga, nustatant teisinį visuomeninių santykių reguliavimą ir teisinius suvaržymus. Politinio legitimumo sąvoka nustato, kad politinė valdžia yra pateisinama tik tokiu atveju, kai valdžia neapsiriboja formaliuoju teisiniu legalumu, bet apima ir socialinį pripažinimą.⁸ Taigi valstybinės valdžios teisinėmis priemonėmis nustatytos vertybės bus veikiančios ir pateisinamos tik tuomet, kai jos bus priimtinos patiems individams.

Idealiu atveju teisė gali nustatyti tik žmonių pripažįstamas vertybes, nes teisė – tai tam tikras reiškiny, kylantis iš pačios visuomenės. Kyla klausimas, ar visada teisės nustatytos visuomeninės vertybės neprieštaraus individo autonomijai, nes, kaip jau minėta, autonomija – tai kiekvieno individo gebėjimas identifikuoti jam priklausančias autentiškas vertybes ir troškimus. Manychiau, teisės ribas leistų nustatyti autonomijos ir politinio liberalizmo santykis. Liberalizmas yra pagrįstas individo autonomija. Liberalizmas teigia, jog individo autonomija valstybėje yra gerbiama tik tada, kai vertybes ir principus, nustatytus teisės, patvirtina ir pripažįsta tie, kuriems jos yra skiriamos. Tačiau kyla klausimas, ar autonomija yra viena iš vertybių, kuriomis yra vadovaujamosi, nustatant teisinį visuomeninio elgesio reguliavimą, o galbūt autonomija yra absoliuti ir svarbiausia vertybė, kurios išsaugojimui užtikrinti gali būti paaukojamos kitos vertybės. Jeigu autonomija yra tik viena iš vertybių, nulemiančių teisinį reguliavimą, tada, pasitaikys atveju, kai valstybė nustatys tam tikrų kitų vertybių apsaugą, autonomijos sąskaita. Aptartą situaciją iliustruoja teisinis paternalizmas.

Teisinis paternalizmas – tai požiūris, jog teisė kartais dėl pačių individų gerovės gali versti asmenis elgtis prieš jų valią, tokiu būdu apsaugodama juos nuo nepageidaujamų elgesio pasekmių.⁹ Tradiciniai paternalizmo pavyzdžiai yra uždraudimas važinėti motociklu be šalmu, taip pat narkotikų, lošimų, nudizmo viešuose paplūdimiuose uždraudimas arba ribojimas. Paternalizmas apima atvejus, kai teisė reguliuoja žmogaus veiksmus jam prieštaraujant, todėl tai yra aktualus klausimas svarstant teisės ribas. Paternalizmas apsaugo žmones nuo jų pačių teikdamas pirmenybę saugumui, o ne asmens laisvei. Todėl svarbu išanalizuoti tuos atvejus, kada individo apsauga prieš jo paties valią yra pateisinama.

Atsakant į klausimą, kada gali būti pateisinamas paternalizmas, svarbus Robert Young (i) atsitiktinės (angl. *occurrent*) ir (ii) globalios (angl. *global*) autonomijos išskyrimas. Atsitiktinė

⁸ *Politikos mokslų enciklopedinis žodynas*. Vilniaus universiteto leidykla. Vilnius, 2007. p. 72.

⁹ Hospers, J. Libertarianism and legal paternalism, *The Journal of Libertarian Studies*, Vol. IV, No.3, 1990. p. 255.

autonomija yra susijusi su asmens veikimu konkrečiose situacijose, o globalinė autonomija siejama su savo veiksmų nukreipimu kalbant apie ilgalaikius gyvenimiškus tikslus, t.y. toks žmogaus veikimas, kuris atitinka jo vertybes. Taigi paternalistinis valstybės įsikišimas į asmens autonomiją gali būti dvejopas: arba veikiantis atsitiktinę autonomiją, t.y. kai apribojamas žmogaus veikimas ar pasirinkimas konkrečioje gyvenimiškoje situacijoje, arba veikiantis globaliąją autonomiją. Tokį autonomijos skirstymą iliustruoja šis pavyzdys: jeigu asmuo yra sulaikomas nuo užteršto vandens išgėrimo, tokiu atveju yra įsikišama į jo atsitiktinę autonomiją. O jeigu dėl neatsargaus vairavimo asmuo yra partrenkiamas ir dėl to patiria smegenų sutrenkimą bei tampa neįgaliu, tokiu atveju yra pažeidžiama jo globali autonomija. Anot R. Young, paternalizmas, net ir pažeidžiant atsitiktinę autonomiją yra pateisinamas, kai yra siekiama pagerinti arba apsaugoti globaliąją autonomiją¹⁰, pavyzdžiui uždraudus gerti užterštą vandenį asmuo išvengia sunkesnių pasekmių – jo likusio gyvenimo kokybę neigiamai paveiksiančių sveikatos sutrikimų.

Atsižvelgiant į tai, kas minėta, akivaizdu, jog yra galimi du požiūriai. Pirmas – autonomija turi nugalėti visas jai prieštaraujančias vertybes, t.y. būti aukščiau jų. Tada galima teigti, kad buvo pasielgta neteisingai, sulaikant asmenį nuo užteršto vandens paragavimo, kadangi buvo paminta jo autonomija. Iš kitos pusės ilgalaikės žalos sveikatai ir asmens gyvenimo kokybei išvengimas yra svarbiau nei autonomijos pažeidimas. Būtent paskesnis požiūris pateisina paternalizmą ir atitinka tuos tikslus, kuriems pasiekti ir yra priimami įstatymai, t.y. visuomeninius santykius reglamentuoti taip, kad didesnės vertybės būtų apsaugotos mažesniųjų sąskaita. Tačiau kyla klausimas, kas ir kodėl gali nustatyti, kurios vertybės konkrečiam asmeniui yra svarbesnės ir kurios nusipelno didesnės apsaugos.

Dar vienas paternalizmo pateisinimo atvejis yra sutikimas (angl. *consent*). Nors paternalizmas pažeidžia autonomiją, tačiau tais atvejais, kai yra asmens sutikimas dėl tam tikros intervencijos į jo veiksmus ir pasirinkimus, galima teigti, kad tokia intervencija yra pateisinama. Asmens sutikimas, kad ateityje nebus paisoma jo pasirinkimo, siekiant apsaugoti tam tikrą gerį ar vertybę, gali būti duotas iš anksto. Pavyzdžiui, asmuo atiduoda kitam savo automobilio raktus prieš vakarėlį ir paprašo, kad, jeigu jis bus per daug išgėręs, jokių būdu jam raktų neatiduotų.¹¹

Vertėtų paanalizuoti, kaip toks sutikimas pasireiškėtų valstybiniu mastu. Kaip individai gali išreikšti sutikimą teisės nustatomiems suvaržymams? Sutikimą duodame valstybinei įstatymų leidybos sistemai rinkdami įstatymų leidybos organų atstovus, tikėdamiesi, kad jie užtikrins mūsų

¹⁰ Shiner, R.A. *Freedom of commercial expression*. Oxford University Press, 2003. p. 245.

¹¹ Dworkin, G. Paternalism, Stanford Encyclopedia of Philosophy [interaktyvus]. [žiūrėta: 2011-10-02]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/paternalism>>.

gerovę ir interesus. Tačiau kyla dviprasmybė – iš esmės duodame sutikimą atstovams nustatyti bendras taisykles, ginti mūsų interesus, bet kiekvieno asmens interesai yra skirtingi, todėl ir sutikimas, kad mus valdytų ir bendras taisykles nustatytų išrinktieji atstovai yra sąlyginis, nes sutikimo konkretiems jų atliekamiems veiksams ar sprendimams neįmanoma kiekvienu konkrečiu atveju duoti.

Paternalizmas taip pat gali būti pateisinamas netgi tada, kai nėra sutikimo, tačiau kai intervencija skatina autonomiškai išrinkto gėrio pasiekimą. Tarkime, kad žmogus turi tam tikrą vertybių skalę arba gerai apgalvotą savo gyvenimo planą ir jo siekia. Tokiu atveju yra pateisinamas teisės įsikišimas, siekiant apsaugoti jo paties autonomiškai išsirinktas vertybes ir, tokiais atvejais netgi yra apsaugoma asmens autonomija.

Kalbant apie paternalizmą, kyla klausimas, ar gali kas nors nuspręsti, kas individui yra geriau. Iš pirmo žvilgsnio galima manyti, kad niekas neturi teisės kištis į žmogaus elgesį tol, kol jo veiksmai nedaro žalos kitiems. Taip būtų gerbiama jo autonomija ir būtų leidžiama veikti pagal savo įsitikinimus ir siekiamus gėrius. Tačiau, kaip jau minėta, kiekvienas asmuo yra glaudžiai susijęs su kitais visuomenės nariais ir dažnai tiek jo nuostatos, tiek jo elgesys yra nulemtas išorinės įtakos, todėl ne visada gali vadovautis išimtinai savo įsitikinimais. Realiame gyvenime grupės poveikis gali sukelti tragiškų pasekmių. Pavyzdžiui, kaip teigia sociologas David Phillips, paprastai savižudybių padaugėja po garsios savižudybės istorijos, be to jų padaugėja tik tose vietovėse, kuriose paskelbiama savižudybės istorija; mirčių daugėja žiniasklaidos veikimo zonoje, o aukos būna panašaus amžiaus kaip ir aprašytoji savižudybės auka.¹²

Atsižvelgiant į asmens polinkį pasiduoti išoriniam poveikiui, jo komformiškumui, galima teigti, kad tam tikrais atvejais individas turėtų būti apsaugotas nuo paties savęs, siekiant užtikrinti jo gerovę ir kitas jo autonomiškai išsirinktas vertybes.

I.4. Galimi autonomijos varžymai

Teisė varžo asmens autonomiją: baudžiamieji įstatymai pašalina tam tikrus elgesio variantus nustatydami bausmes, o civiliniai įstatymai reikalauja asmenis laikytis tam tikrų atsargumo priemonių ir tuo pačiu riboti savo elgesį, kad nebūtų pažeistos kitų asmenų teisės ir laisvės. Jau minėta, jog asmens autonomija nusipelnė išskirtinės apsaugos dėl tam tikrų moralinių aspektų, todėl kyla esminis klausimas – kiek valstybė gali riboti asmens laisvę, kokios yra valdžios galių ribos.

¹² Myers, D.G. *Psichologija*, Poligrafija ir informatika. Kaunas, 2000.p. 638-639.

John Stuart Mill teigė, kad vienintelis tikslas, kuris pateisina asmens laisvės ir autonomijos suvaržymus prieš jo paties valią yra galimos žalos išvengimas, t.y. kitų asmenų teisių apsaugojimas.¹³ Pagrindiniai atvejai, anot J.S. Mill, kada yra pateisinami valdžios nustatyti ribojimai individų atžvilgiu, yra tie, kai asmens veiksmai gali sukelti žalą kitiems. Teisė yra viena iš efektyviausių priemonių, ribojanti ar draudžianti individų elgesį, prieštaraujantį visuomenėje vyraujančioms moralinėms nuostatoms arba keliantį grėsmę atsirasti žalai. Remiantis tokiu požiūriu, asmens laisvė gali būti teisėtai apribota, jeigu ji yra nesuderinama su visuotinai pripažįstamomis moralės nuostatomis ir gali sukelti žalą visuomenei. Šiuo atveju susiduriame su teisinio moralizmo nuostatomis, teigiančiomis, jog valstybė turi teisę nustatyti suvaržymus tam, kad būtų užtikrintas moralės laikymasis.

Teisinis moralizmas – tai pažiūros, pagrįstos idėja, jog visa tauta turi būti valdoma vienos moralės ir/ar religijos, ir tuo, jog nepritarimas vyraujančioms moralinėms nuostatoms privalo būti baudžiamas.¹⁴ Žymus teisinio moralizmo atstovas lordas Devlin pabrėžia, kad moralės nuostatų laikymosi užtikrinimas itin svarbus pačios visuomenės egzistavimui. Jis teigia, kad jeigu žmonės gyventų visuomenėje, kurioje nėra vieningo gėrio ir blogio supratimo, gyvenimas tokioje visuomenėje taptų neįmanomas, nes nebūtų įmanoma nustatyti bendro visiems ir teisingo elgesio reguliavimo. Juk visuomenė nėra suformuota išorinių jėgų, tai žmonių grupės, kurias jungia ar riboja vieningos mintys ir požiūriai. Būtent bendra moralė yra dalis kriterijų, leidžiančių tam tikras žmonių grupes vadinti visuomene. Taigi, lordo Devlin požiūriu, teisė gali pasitarnauti ne tik kaip moralės visuomenėje garantas, bet ir kaip pačios visuomenės egzistavimo sergėtoja.

Aptariant visuomenės egzistavimo svarbą, reikia paminėti ir kitą autonomijos rūšį – kolektyvinę autonomiją, kuri yra itin svarbi pačios visuomenės apsaugos priemonė. Viena iš didžiausių demokratijos vertybių yra kolektyvinio apsisprendimo teisė. Gyventi demokratinėje valstybėje – tai gyventi visuomenėje, kurioje esame valdomi ne karaliaus ar tirono, bet tik savo pačių kolektyvinės autonomijos.

Jau analizavome, kad individo autonomija pasireiškia asmens gebėjimu savarankiškai nusistatyti savo elgesį reguliuojančias taisykles. Su kolektyvine autonomija yra sudėtingiau – kyla klausimas, koks yra mechanizmas, leidžiantis nusistatyti visų elgesį reguliuojančias taisykles. Jean-Jacques Rousseau teigė, kad kolektyvinė apsisprendimo teisė įgyvendinama tik tuomet, kai yra tiesioginis ryšys tarp individualaus apsisprendimo ir kolektyvinių sprendimų priėmimo, t.y. autorius pabrėžia būtiną ryšį tarp individualaus ir kolektyvinio siekio. Tik tuo atveju, kai individualus siekis

¹³ Mill, J.S. *Apie laisvę*. Pradai. Kaunas, 1995.p. 27-28.

sutampa su kolektyviniu, galima kalbėti apie demokratiją, o kartu ir apie teisę, pateisinančią ir užtikrinančią individualius norus bei neperžengiančią galimų individualios autonomijos ribų.¹⁵

II. Viešoji moralė ir teisės ribos

II.1. Viešoji moralė

Teisės filosofijoje dažnai iškeliami tokie asmens autonomijos ribojimo atvejai, kai yra siekiama apsaugoti pačią visuomenę nuo bet kokio individų neigiamo elgesio. Šiais atvejais yra teigiama, kad teisė užtikrina viešosios tvarkos ir viešosios moralės laikymąsi.

Bendriausia prasme moralė susideda iš tam tikrų reikalavimų, ribojančių mūsų savanaudišką elgesį tam, kad atiduotų tinkamą duoklę kitų individų interesams.¹⁶ Tačiau dažnai kyla klausimas, ar moralė visada teisinga, ir ar ji yra pakankamas pagrindas riboti individą ir tuo pačiu jam primesti visuotinai pripažįstamą – viešąją – moralę bei sukurti pareigą racionaliai sąžinei. Suprantama, jog viešoji moralė kaip ir asmeninė kiekvieno individo moralė yra paremta pripažįstamomis vertybėmis: asmeninė moralė – individo pripažįstamomis vertybėmis, o viešoji moralė – visuomenės pripažįstamomis vertybėmis. Idealiu atveju visuotinai pripažįstamos vertybės apibrėžia viešosios moralės ribas, nustatyto jos turinį. Nors ir yra įmanoma nustatyti ir apibrėžti tam tikras vyraujančias vertybes, tačiau tas pačias vertybes pripažįstantys individai joms visada suteikia skirtingą svorį ir reikšmę. Todėl viešoji moralė savo esme yra neapibrėžta ir neaiški.

Viešosios moralės neapibrėžtumą iliustruoja J.S. Mill žalos principas. J.S. Mill pateikia kriterijų, nustatantį ribas, kada asmens autonomijos ribos gali būti peržengtos, – kito asmens teisių apsaugojimą. Tokiu atveju visuomenė turi būti informuota, kokiais atvejais tos ribos laikomos peržengtomis. Siekiant nustatyti aiškesnes ribas moralinės teisės ir įsipareigojimai yra kodifikuojami. Pavyzdžiui, Jungtinių Amerikos Valstijų konstitucija, kaip atitinkamos visuomenės viešosios moralės nuostatų rinkinys, teigia, jog individas turi „neatimamą teisę į gyvybę, laisvę ir laimės siekimą“. Tačiau, nepaisant kodifikavimo, prilygstančio visuotiniam pripažinimui, tokių teisių turinys, ypač kalbant apie laimės siekimą, yra neapibrėžtas ir kintantis.¹⁷ Tokio neapibrėžtumo dėka, ir kyla

¹⁴ Hospers, J. Libertarianism and legal paternalism, *The Journal of Libertarian Studies*, Vol. IV, No.3, 1990. p. 255.

¹⁵ Post, R. Dignity, Autonomy, Democracy, *Institute of Governmental Studies* [interaktyvus]. 2000 [Žiūrėta 2011-10-06]. Prieiga per internetą: <http://igs.berkeley.edu/publications/working_papers/WP2000-11.pdf>.

¹⁶ *The Philosophy of International Law*. Besson, S., Tasioulas, J. (eds.) Oxford University Press, 2010. p. 13.

¹⁷ Johnson, C. S. Public Morality, Liberalism and Virtue Ethics. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-11-02]. Prieiga per internetą: <<http://ojs.mona.uwi.edu/index.php/cjp/article/viewFile/2496/2319>>.

viešosios moralės nustatymo ir supratimo problemos, pavyzdžiui, tampa nebeaišku, kokie veiksmai, kuriais yra siekiama laimės yra suderinami su konstitucija (viešąja morale), o kurie ne.

Viešąją moralę iš esmės galima suvokti kaip būtinųjų vertybių supratimą ir paisymą tam tikroje socialinėje aplinkoje. Kai kurie teoretikai į minėtų vertybių sąrašą įtraukia, bet neapsiriboja, tokiomis vertybėmis kaip pasitikėjimas, sąžiningumas, garbingumas, savigarba ir garbė.¹⁸ Kitos vertybės, kurios taip gali būti laikomos svarbiomis, į minėtus sąrašus nėra įtraukiamos, nes jas tam tikri individai pripažįsta kaip visuotines tik per auklėjimą, kuris priklauso nuo atitinkamos socialinės kultūros. Nors viešosios moralės ribas ir turinį yra be galo sunku apibrėžti, tačiau teisės filosofai tokie kaip Hume, Hobbes ir kt. teigė, jog visuomenės egzistavimo pagrindas ir yra bendros fundamentalios vertybės. Gali išsiskirti mūsų nuomonės apie tai, kurias vertybes laikome fundamentaliomis, tačiau negalime neigti, jog tikime tokių vertybių egzistavimu.¹⁹

Šiame straipsnyje nėra siekiama pateikti visuotinio viešosios moralės apibrėžimo, tačiau šio darbo kontekste viešoji moralė bus suvokiama kaip visuomenės gyvavimui ir funkcionavimui objektyviai būtinų ir fundamentalių vertybių supratimas ir laikymasis konkrečiu visuomenės gyvavimo momentu. Šioje darbo dalyje, remiantis R. Dworkin kritika lordo Devlin nuostatomis dėl moralinių įsitikinimų, jų reikšmės teisinėmis priemonėmis įtvirtinant viešąją moralę, bus analizuojama viešosios moralės vaidmuo ribojant asmens autonomiją.²⁰

R. Dworkin kėlė klausimą, kiek yra svarbus tas faktas, jog dalis visuomenės smerkia homoseksualumą, pornografiją ir prostituciją, sprendžiant dėl šių dalykų kriminalizavimo. Ar viešo pasmerkimo pakanka pateisinti konkretaus veiksmo kriminalizavimą? Tai atrodo nesuderinama su mūsų individualios laisvės tradicijomis ir žinojimu, kad net didžiausios minios moralė negali būti laikoma garantuota tiesa, be to, ne visada teisėtumas yra tapatu teisingumui. Taigi jeigu viešo pasmerkimo nepakanka, ko dar reikia? Ar turi būti koks nors konkrečioms asmenims padarytos žalos įrodymas? Galbūt pakanka įrodyti kokį nors poveikį, nors ir netiesioginį, socialiniams papročiams? O galbūt tiesiog pakanka įrodyti, kad didžioji dauguma esamos bendruomenės pasmerktų pokyčius?

Šiuos klausimus skirtingai traktavo R. Dworkin ir lordas Devlin, aptardami homoseksualumo reiškinių ir jo teisinį ribojimą. Lordas Devlin teigė, kad jeigu visuomenė tam tikrą fenomeną laiko atgrasia nuodėme ar nusikaltimu, tai, be abejo, ji turi teisę sunaikinti tokį reiškinį. Tačiau kyla klausimas, ar teisė tikrai gali kištis į privatų piliečių gyvenimą arba siekti įdiegti kokį nors konkretų elgesio modelį, siekiant išsaugoti viešąją tvarką ir padarumo normas. Čia galima grįžti prie J.S. Mill

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Dworkin, R. *Taking Rights Seriously*, Harvard University Press, 1977. p. 240-258.

nuomonės, jog turi likti privačios moralės ir nemoralumo sfera, kuri yra ne teisės reikalas. Tačiau dažnai pasitaikanti nuomonė yra ta, kad teisės viena iš pagrindinių funkcijų yra moralizmo užtikrinimas, t.y. kad visuomenė turi teisę bausti už elgesį, kuriam jos nariai griežtai nepritaria, nors tas elgesys ir neturi jokių pasekmių, galinčių pakenkti kitiems, nes valstybė turi atlikti moralinio prižiūrėtojo vaidmenį.

Lordas Devlin išskyrė du argumentus, pateisinančius visuomenės teisę uždrausti tokį prieštaringai vertinamą reiškinį kaip homoseksualumas. Pirmasis argumentas – tai visuomenės teisė apsaugoti savo egzistenciją, o antrasis argumentais – tai daugumos teisė vadovautis savo moraliniais įsitikinimais, ginant savo socialinę aplinką nuo priešišku permainų.²¹ Šiuolaikinė Vakarų visuomenė pasižymi moraliniu pliuralizmu, egzistuoja įvairūs moraliniai standartai, kurių individai laikosi kontroliuodami savo elgesį ir nesistengia primesti kitiems. Tačiau, anot R. Dworkin, yra ir tokių principų, kurių dauguma reikalauja laikytis net ir jų nepripažįstančių. Lordas Devlin teigia, jog kiekviena visuomenė turi teisę apsaugoti savo egzistenciją, taigi ir teisę primygtinai laikytis nuostatos, jog tokio pobūdžio prisiderinimas yra būtinas. Visgi daugumos teisė kitiems primesti vyraujančias moralines nuostatas negali būti absoliuti. Vienas iš esminių principų yra individo laisvė, autonomija, kuri reiškia, jog siekiant apsaugoti visuomenės egzistenciją, turi būti maksimaliai toleruojama individuali laisvė.

Lordas Devlin tvirtina, kad, jeigu homoseksualumas autentiškai traktuojamas kaip atgrasi nuodėmė, visuomenės teisė jį išgyvendinti negali būti paneigta. Taip pat autorius pabrėžia, jog sprendžiant visuomenės išlikimo klausimus, visuomenė turi teisę išsaugoti save, neįrodinėdama moralės, kurią ji išlaiko.²² Minėtas lordo Devlin požiūris leidžia daryti išvadą, kad net ir nesant realiai žalai, tam tikri asmenų veiksmai turėtų būti uždrausti, jeigu jie yra daugumos smerkiami kaip amoralūs. Visgi šiuo atveju nėra atsižvelgiama į tai, kad kartais daugumos nuomonė gali būti ir neteisinga. Pavyzdžiui, kontraversiškosiose situacijose visuomenės nuomonę dažnai formuoja ne baimė dėl išlikimo ar realios žalos, o žiniasklaida, kuri neretai yra tendencinga, paklūstanti atskirų individų interesams.

Lordo Devlin samprotavimas prieštarauja J.S. Mill pripažįstamam žalos kitiems principui. Akivaizdu, jog egzistuoja kardinalus prieštaravimas dėl autorių suvokiamų teisės ribų. Lordas Devlin bet kokį darniam visuomenės egzistavimui kylantį pavojų pripažįsta kaip naikintiną, tuo tarpu J.S. Mill pabrėžia individo laisvę, įsprausdamas teisę į pakankamai griežtas ribas, ir įpareigodamas ją gerbti individualumą.

²¹ Dworkin, R. Taking Rights Seriously, Harvard University Press, 1977. p. 242.

Analizuojant aptartą lordo Devlin požiūrį, svarbu suvokti, kaip sužinoti, kada pavojus yra pakankamai aiškus ir realus, kad pateisintų teisės įsikišimą. Anot lordo Devlin, visi nukrypimai nuo visuomenės bendros moralės yra tokio pobūdžio, kad gali sukelti grėsmę visuomenės egzistavimui ir todėl negali būti ignoruojami teisės. Tokį teiginį jis grindžia socialinės aplinkos įtaka visuomenei: „<...> jeigu tie, kurių troškimai homoseksualūs, sau leistų juos laisvai realizuoti, mūsų socialinė aplinka pasikeistų. Kokios būtų tos permainos tiksliai įvardinti neįmanoma, tačiau tikrai galima daryti prielaidą, kad šeimos <...> pozicijos būtų pakirstos ir tai turėtų labai rimtų pasekmių.“²³

Būtų naivu manyti, kad tokio prieštarigai vertinamo reiškinių, kaip homoseksualumas, išplitimo pasekmės paliestų tik tuos, kurie tokį elgesį praktikuoja. Aplinkai, kurioje gyvename, daro įtaką modeliai ir santykiai, kuriuos privačiai formuoja kiti, o ne mes. Be abejo, tai nesuteikia visuomenei teisės drausti tam tikro fenomeno: „Jokio papročio, kurį norime išsaugoti, negalime sergėti, uždarydami į kalėjimą tuos, kurie nenori jo sergėti.“²⁴ Tačiau įstatymų leidėjas turi neišvengiamai spręsti, ar institutai, kuriems iškilo grėsmė, yra pakankamai vertintini, kad juos reikėtų saugoti, aukojant asmens laisvę.

Nuspręsti, ar tam tikras reiškinys yra moralus – be galo sudėtinga. Tačiau, kaip teigia lordas Devlin, jeigu atsitinka taip, kad didžioji dalis bendruomenės sutaria dėl atsakymo, su kuriuo gali nesutikti mažuma išsilavinusių žmonių, įstatymų kūrėjas turi pareigą veikti sutarimo pagrindu. Šią pareigą jis turi, nes sprendimas privalo remtis kokia nors moralinio tikėjimo nuostata, o demokratijoje tokios rūšies klausimas turi būti sprendžiamas laikantis demokratijos principų. Bendruomenė turi prisiimti moralinę atsakomybę, todėl privalo veikti pagal savo narių moralinius principus.

II.2. Teisės kūrėjo svarba tinkamai įtvirtinant moralinius įsitikinimus

Aptariant teisės ribų problematiką, vienas svarbiausių klausimų yra tai, ar daugumos moraliniai įsitikinimai yra pakankamas pagrindas, ribojant individą ir verčiant jį paklusti daugumai. Šiuo atveju R. Dworkin nepritarė lordo Devlin suprastų moralinių įsitikinimų pateisinimui. Jis teigė, jog yra klaidinga pateisinti visuomenės teisę riboti individo laisvę remiantis moraliniais įsitikinimais, kaip tam tikromis emocijomis, prietarais ar panašiai. Anot R. Dworkin, tik moraliniai įsitikinimai, diskriminatyviaja prasme, juos priešpriešinant prietarams, racionalizacijoms, asmeninio neprielankumo ir skonio dalykams, gali pateisinti individo laisvės ribojimą. Diskriminatyvios

²² Dworkin, R. *Taking Rights Seriously*, Harvard University Press, 1977. p. 241.

²³ *Ibid.* p. 246.

²⁴ *Ibid.*

prasmės tikslas, R. Dworkin nuomone, yra ribotai, bet būtinai pateisinti veiksmą, kai to veiksmo keliami moraliniai klausimai yra neaiškūs arba ginčytini.²⁵

R. Dworkin manymu, tam tikri asmeniniai prietarai arba nusistatymai prieš diskutuojamą fenomeną negali būti pagrindu teisės kūrėjui drausti ar riboti konkretų reiškinį. Kitaip tariant, ne bet kokių priešišku požiūrių dauguma gali paskatinti įstatymų leidėją imtis veiksmų. Net jeigu dauguma visuomenės mano, jog konkretus reiškinys yra nuodėmė, ši daugumos nuomonė gali būti prietarų ir emocijų kratinys, neišreiškiantis jokio tikro įsitikinimo. Tikėtina, kad paprastas žmogus negalėtų pateikti jokio savo įsitikinimų pagrindimo, o paprasčiausia kaip papūga kartotų tai, ką išgirdo iš savo kaimyno, kuris savo ruožtu pakartojo tai, ką pats kažkur išgirdo, arba kad jis pateiktų pateisinimą atitinkančią moralinę poziciją, į kurią negali sąžiningai ir nuosekliai pretenduoti.²⁶ Analizuojant kokie moraliniai įsitikinimai yra pakankami, kad būtų apribotos kitų asmenų teisės, bei vertinant, ar tam tikra daugumos nuomonė iš tikrųjų yra moralinis įsitikinimas, pagrįstas tam tikrais bendraisiais principais ir bendra vertybių sistema, ar tai tiesiog spontaniškai susiformavusios emocijos, pagrindinis dėmesys turi būti skiriamas teisės kūrėjo visuomenių santykių suvokimui.

Teisės kūrėjas, suvokiantis, jog visuomenėje egzistuoja moralinis sutarimas, turi patikrinti to sutarimo elementus. Teiginys, kad egzistuoja moralinis sutarimas yra pagrįstas apeliacija į teisės kūrėjo nuovoką apie tai, kaip bendruomenė reaguoja į tam tikrą elgesį. Ši nuovoka apima pagrindų, kuriais yra paremta visuomenės reakcija, suvokimą. Jeigu įvyko vieši debatai, kurie buvo plėtojami laikraščių redakcinėse skiltyse, viešose kalbose, suinteresuotų grupių pasisakymuose, šitai paaštrins jo suvokimą apie tai, kokie argumentai ir pozicijos tais klausimais egzistuoja. Jis turi išanalizuoti šiuos argumentus ir pozicijas, mėgindamas nustatyti, kurie iš jų yra prietarai, o kurie numato bendrus principus ar teorijas. Gali būti, kad pabaigęs šį procesą, jis supras, jog moralinio sutarimo teiginys buvo nevykęs.²⁷

Anot R. Dworkin, teisės kūrėjas turėtų šiuos testus taikyti ir sau pačiam. Jeigu jis laikosi populiarių pažiūrų, mažiau tikėtina, kad jas įvertins kaip netobulas, tačiau jeigu jis yra savikritiškas, toks mąstymas gali pakeisti jo pažiūras. Kiekvienu atveju įstatymų leidėjo atsakymas priklausys nuo jo paties supratimo, ko reikalauja bendra visuomenės moralė. Teisės kūrėjo, kuris atsisako liaudies piktinimąsi, nepakantą ir bjaurėjimąsi laikyti savo bendruomenės moraliniu įsitikinimu, negalima kaltinti elitizmu. Negalima tiesiog teigti, kad jis laikosi savo šviesuoliškų pažiūrų, nepaisydamas plačiosios visuomenės pažiūrų, kuri jo pažiūras atmeta. Jis stengiasi, įgyvendinti aiškia ir

²⁵ Dworkin, R. *Taking Rights Seriously*. Harvard University Press, 1977.p. 249.

²⁶ *Ibid.* p. 254.

²⁷ Dworkin, R. *Taking Rights Seriously*. Harvard University Press, 1977.p. 249-251.

fundamentaliai svarbią savo bendruomenės moralės dalį – sutarimą, kuris yra esmingesnis visuomenės egzistavimui ta jo forma, kuria atspindi tam tikrus bendrus principus, o ne emocijas ar prietarus.²⁸ Tačiau mūsų visuomenėje būtų sunku kiekvienu klausimu taip išsamiai nagrinėti tam tikrus visuomenės požiūrius, kad vienus iš jų galėtume pripažinti moraliniais įsitikinimais, turinčiais teisę nustatyti individo laisvės varžymus, atskirdami juos nuo paprastų emocijų ar prietarų. Iš esmės joks teisės kūrėjas negali sau leisti ignoruoti visuomenės piktinimosi. Žvelgiant į dabartinę įstatymų leidybą, akivaizdu, jog yra vadovaujamosi bendru visuomenės požiūriu, t.y. tiek emocijomis, tiek prietarais. Dažnai visuomenės piktinimasis nustato ribas to, kas yra politiškai įmanoma, ir apibrėžia įgyvendinimo strategijas šiose ribose. Tačiau tokios įgyvendinimo strategijos ne visada yra tapačios teisingumui, kaip ir visuomenės piktinimasis ne visada atspindi tikrąsias individų moralines nuostatas ir įsitikinimus.

Sutariama, kad individui didelę įtaką daro išorinė aplinka. Viena iš pagrindinių tokios įtakos priežasčių yra tai, jog nenorime būti atstumti arba norime sulaukti socialinio pritarimo. Tuomet pasiduodame jėgai, kuri yra vadinama normine socialine įtaka. Esame jautrūs socialinėms normoms – suprastoms priimtino ir laukiamo elgesio taisyklėms – nes kaina, kurią sumokame už skirtingą elgesį, kartais yra labai didelė. Dėl šios priežasties daugumos įsitikinimus reikia vertinti labai atsargiai, nes jie ne visada bus tapatūs visuomenės moraliniams įsitikinimams.²⁹ Socialinės įtakos galią mūsų sprendimams ir veiksams liudija mūsų nuolankumas ir grupinis elgesys – konformistiškumas – mūsų mastymo ir elgesio priderinimo prie tam tikros grupės normos forma.³⁰ Taigi įstatymų kūrėjui reikia turėti omenyje, jog žmogaus elgesys gali būti prisitaikantis prie socialinės aplinkos, o viešojo nuomonė geriausiu atveju reiškia tik dalies žmonių nuomonę apie tai, kas yra gera arba bloga. Vertinant visuomenės nuomonę, reikia atsižvelgti ir į tai, jog niekada anksčiau žmogus neturėjo tokio plataus galingų komunikavimo priemonių arsenalo, neturėjo galimybės taip plačiai skleisti ir įtvirtinti viešojoje erdvėje tam tikrų požiūrių, mąstymo stereotipų. Todėl nustatydamas tam tikrą teisinį reguliavimą ir tuo pačiu siekdamas teisingumo, įstatymų leidėjas visuomenės įsitikinimus privalo vertinti itin atsargiai.

II.3. Individo laisvė

J.S. Mill, itin pabrėžęs individo nepriklausomumą ir teisės bei visuomenės neliečiamą asmeninę kiekvieno žmogaus sritį, teigė, kad asmenybei turėtų priklausyti gyvenimo dalis, kuria daugiausiai

²⁸ Dworkin, R. *Taking Rights Seriously*. Harvard University Press, 1977.p. 255.

²⁹ Myers, D.G. *Psichologija, Poligrafija ir informatika*. Kaunas, 2000.p. 640-641.

³⁰ Myers, D.G. *Psichologija, Poligrafija ir informatika*. Kaunas, 2000.p. 638.

domisi individas, o visuomenei turėtų priklausyti dalis, kuri daugiausiai domina visuomenę.³¹ Todėl yra svarbu paanalizuoti individo ir visuomenės ryšį. Visuomenė – itin svarbus mūsų gyvenimo elementas, užtikrinantis ir kuriantis darną, saugumą, sudarantis sąlygas saviraiškai, bet tuo pačiu sukuriantis daug kliūčių ir suvaržymų mums patiems. Faktas, jog gyvename visuomenėje, įpareigoja, kiekvieną laikyti tam tikro elgesio kitų asmenų atžvilgiu: nekenkti vienas kito interesams, prisiimti pareigą ginti visuomenę, jos narius nuo žalos. Visuotinai pripažinta, kad, tais atvejais, kai tam tikras asmens elgesys ima daryti žalingą poveikį kitų interesams, visuomenė įgyja jurisdikciją šio elgesio atžvilgiu. Esminė problema iškyla tuomet, kai asmens elgesys neliečia niekieno interesų, išskyrus jį patį. Tokiais atvejais turėtų egzistuoti visiškai teisinė ir visuomeninė laisvė tiek atlikti veiksmą, tiek patirti padarinius.³²

Atskirti asmens gyvenimo dalį, liečiantį tik jį patį, ir dalį, liečiančią kitus, yra itin sudėtinga, nes joks žmogus nėra visiškai izoliuota būtybė. Joks žmogus negali daryti ko nors tikrai žalingo sau pačiam taip, kad ši žala nepalietų jo artimųjų ar platesnio žmonių rato. Pavyzdžiui, jeigu jis pakenkia savo nuosavybei, tai padaro žalą tiems, kurie gaudavo iš jos paramą, ir paprastai sumažina bendruomenės išteklius apskritai. Jeigu jis fiziškai arba protiškaži žaloja save, tai pats praranda sugebėjimą atlikti pareigas, kurias jis privalo daryti savo artimiesiems. Jeigu toks individas elgesys būtų labai dažnas, tai sumažintų bendrąją visuomenės gerio sumą tiek pat kaip ir individo veiksmai, darantys tiesioginę žalą visuomenei. Net jeigu žmogus savo kvailystėmis tiesiogiai nekenkia kitiems, jis vis tiek daro žalą savo pavyzdžiu, todėl derėtų jį versti kontroliuoti save dėl tų, kuriuos galėtų klaidinti jo elgesio stebėjimas.

Žala, kurią asmuo daro pats sau, gali skaudžiai atsiliiepti žmonių, kurie su juo susiję asmeniniais ryšiais, interesams, o netiesiogiai – ir visai visuomenei. Tokie asmens veiksmai nusipelnė moralinio pasmerkimo, tačiau kyla klausimas, ar teisė gali įsiterpti į tokius santykius. J.S. Mill teigė, kad žmogaus išlaidumas, kaip tam tikra jo savybė, neturėtų būti reguliuojama nei teisės, nei visuomenės. Tačiau, kai jis dėl savo išlaidumo nesugeba sumokėti skolų arba išlaikyti savo šeimos, tai jis yra pelnytai smerkiamas ir netgi gali būti teisingai nubaustas. Taip pat joks asmuo neturėtų būti baudžiamas tik už tai, kad jis yra girtas, bet policininkas ar kitas pareigūnas turi būti baudžiamas už tai, kad yra neblaivus pareigos vykdymo metu. Taigi akivaizdu, kad kai tik atsiranda

³¹ Mill, J.S. *Apie laisvę*. Pradai. Kaunas, 1995.p. 127.

³² Suber, P. Paternalism, Philosophy Department, Earlham College [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-12]. Prieiga per internetą: <www.earlham.edu/~peters/writing/pternal.htm>.

akivaizdi žala ar jos grėsmė individui arba visuomenei, klausimas iš individo laisvės srities perkeliamas į teisės sritį.³³

J.S. Mill asmens laisvės sritį iškelia aukštai. Jis teigia, kad esant tik atsitiktinei arba netiesioginei žalai, kurią asmuo padaro visuomenei savo elgesiu, kuris nei pažeidžia konkrečią pareigą visuomenei, nei daro apčiuopiamą žalą konkrečiam individui, išskyrus jį patį, visuomenė gali iškęsti šį nepatogumą dėl didesnės naudos žmogaus laisvei. Kaip teigė J.S. Mill, visi dalykai, susiję su mąstymu, pažūromis, sąžine, yra anapus įstatymų leidybos ribų, visi dalykai, susiję su visuomeniniu poelgiu, papročiu, santykiu, kuriuos spręsti savo nuožiūra įstatymas suteikia galią tik pačiai valstybei, o ne individui, priklauso šiai sferai.³⁴

Toks J.S. Mill požiūris ne visiškai atitinka realiai egzistuojančius visuomeninius santykius. Remiantis minėtu požiūriu, tik individą liečianti jo veiksmų sfera galėtų būti atsakymas į tai, kas yra teisės riba ir kiek galima riboti individą. Tačiau, nagrinėjant žmogaus psichologiją, jo elgesį grupėje bei visuomenę, kaip tam tikrą socialinį reiškinių, pastebėtina, jog viskas yra per daug susiję, kad galima būtų išskirti išimtinai tik konkretų individą liečiančią sferą. Visuomenė tapo tokiu svarbiu elementu, kad yra sunku rasti sferų, kurios priklausytų tik individui. Sunku būtų įsivaizduoti kokį nors asmens poelgį, kuris neturėtų jokios įtakos kitiems. Pavyzdžiui, įstatymų nustatyta pareiga dėvėti šalną atrodo apima tik individui priklausančią sferą. Remiantis J.S. Mill požiūriu, šiuo atveju visuomenė negalėtų nustatyti pareigos dėvėti šalną, kadangi šiuo atveju nėra jokios tiesioginės žalos nei kitiems individams, nei visuomenei. Visuomenė turėtų pakęsti tokį elgesį, nukrypstantį, nuo visuotinai pripažinto elgesio modelio, kad būtų apsaugota tiek individo autonomija, kaip gebėjimas, tiek jo veiksmų laisvė ir nepriklausomumas.³⁵ Tačiau šią situaciją būtų galima vertinti kitaip, jeigu asmuo, norintis važiuoti motociklu be šalmo, turėtų šeimą, o kartu ir pareigą išlaikyti ją. Tokiu atveju būtų galima pateisinti įstatymų nustatytus individo laisvės suvaržymus, tuo, jog yra būtina apsaugoti kitus visuomenės narius.

Atsižvelgiant į tai, konstatuotina, jog kiekvienas individas yra sudėtingos, tarpusavyje susijusios visuomeninių santykių sistemos dalis, todėl yra itin sunku išskirti tokias individo veiksmų sferas, kurios būtų grynai asmeninės, ir nebūtų susijusios su kitais visuomenės nariais.

³³ Mill, J.S. *Apie laisvę*. Pradai. Kaunas, 1995.p. 137-138.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Mill, J.S. *Apie laisvę*. Pradai. Kaunas, 1995.p. 137-138.

IŠVADOS

1. Teisės ribų klausimas yra itin sudėtingas, į kurį vienareikšmio atsakymo nėra, tačiau, siekiant suvokti teisę, minėtą klausimą analizuoti yra būtina.
2. Vertinant šiuolaikinės teisės būklę išryškėja savo mastu nematytas teisinio vertybiškumo užterštumas, teisės skverbimasis į visas individo gyvenimo sritis, atskleidžiantis šiuolaikinės teisės nesupratimo tendenciją. Iš kitos pusės, teisei būdingi dėmesys ir pagarba individui bei išskirtiniai pasiekimai, pasižymintys didžiule išliekamąja istorine verte.
3. Teisės sudėtingumas – žmogaus prigimties sudėtingumo atspindys, tai nuolatinis ginčas apie žmogaus būtį, begalinė egzistencinės išraiškos formų paieška.
4. Šiuo metu visuomenė turi didelį arsenalą priemonių, kurių pagalba ji gali veikti teisę. Todėl sparčiai auga ir jos atsakomybė už tokių priemonių panaudojimą – visuomenę nuolat privalo lydėti galimų neigiamų pasekmių teisės sferai numatymas ir suvokimas. Dėl šios priežasties turi būti surasti tam tikri orientyrai, vertinantys teisės vertybinės ir fundamentaliosios sferos „pažeidžiamumą“. Minėti orientyrai turi būti analizuodami tik teisės ribų ir asmens autonomijos santykio kontekste, išlaikant individą kaip teisės supratimo esmės šerdį.

LITERATŪRA

1. Buss, S. Personal autonomy, Stanford Encyclopedia of Philosophy [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-12]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/personal-autonomy>>.
2. Cristman, J. Autonomy in moral and political philosophy, Stanford Encyclopedia of Philosophy [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-12]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral>>.
3. Dworkin, G. Paternalism, Stanford Encyclopedia of Philosophy [interaktyvus]. [žiūrėta: 2011-10-02]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/paternalism>>.
4. Dworkin, R. *Taking Rights Seriously*. Harvard University Press, 1977.
5. Hospers, J. Libertarianism and legal paternalism, *The Journal of Libertarian Studies*, Vol. IV, No.3, 1990.
6. Johnson, C. S. Public Morality, Liberalism and Virtue Ethics [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-02]. Prieiga per internetą: <<http://ojs.mona.uwi.edu/index.php/cjp/article/viewFile/2496/2319>>.
7. Mill, J.S. *Apie laisvę*. Pradai. Kaunas, 1995.
8. Myers, D.G. *Psichologija, Poligrafija ir informatika*. Kaunas, 2000.
9. Post, R. Dignity, Autonomy, Democracy, Institute of Governmental Studies [interaktyvus]. 2000 [Žiūrėta 2011-10-06]. Prieiga per internetą: <http://igs.berkeley.edu/publications/working_papers/WP2000-11.pdf>.
10. *Politikos mokslų enciklopedinis žodynas*. Vilniaus universiteto leidykla. Vilnius, 2007.
11. Shiner, R.A. *Freedom of commercial expression*. Oxford University Press, 2003.
12. Suber, P. Paternalism, Philosophy Department, Earlham College [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-12]. Prieiga per internetą: <www.earlham.edu/~peters/writing/pternal.htm>.
13. *The Philosophy of International Law*. Besson, S., Tasioulas, J. (eds.), Oxford University Press, 2010.